

ՀԱՅԳԱՎԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԱՐՔԱՎԱՂՆԵՐ

ՏՆՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Արքակաղինի վանքը կը գտնուէր Կիլիկիոյ մէջ, Միսիս (= Մամեսիս) քաղաքի հարաւային արեւեան կողմը, Նուր լեռան կողին, որ ծածկուած էր կաղինի և ուրիշ ծառերով: Վանքին լիւսաւոր եկեղեցին կը կոչուէր Ս. Աստուածածին (հմմտ. Սիսուան, էջ 253, Սիւրմ. Յուցակ 260. Հալէպի, Ա. էջ 57):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Վանքին շինութեան պարագաները ծանօթ չեն. յայտնի չէ թէ երբ կառուցուած է այն:

Առաջին անգամ կը յիշուի իշխանապետութեան ժամանակ Թորոս Ա. ի (1099-1129), որ Մարաշի Թաթուլ իշխանէն սուղ գինով ստացաւ Ս. Աստուածածնի պատկեր մը և բերաւ գետեղեց Արքակաղինի սուրբ ուխտին մէջ:

Հոս թաղեցին Մեծն Լևոնի հօր, Ստեփանէ քաջ իշխանին թշնամիներու ձեռքով անգթօրէն խաշուած մարմինը, 1167ին:

Նոյնպէս հոս թաղուած է Գրիգոր Ապիրատ կաթողիկոս 1203ին:

Արքակաղինի վանքին մէջ ուսած է Վարդան Այգեկցի կամ Մարաթացի, վախճանած շ. 1235ին (Սիւն, 1937 էջ 347):

Այս վանքը սաստիկ փնտռուեցաւ 1269 թուին պատահած մեծ երկրաշարժէն (Սարգ. Ա. էջ 495), և ասկէ յետոյ վերստին չըստացաւ իր նախկին փայլն ու փառքը:

Արքակաղինի վանահայրերէն — Մամեսիոյ Արքեպիսկոպոսներ — հետեւեալներուն յիշատակութեան կը հանդիպինք հոս հոն.

1. — Դաւիթ Աբ. Մամեսիոյ (1175-1211), որուն ստորագրութիւնը կ'երեւի Հոմկլայի ժողովին կողմէ Յունաց Կ. Պոլսոյ Միքայէլ պատրիարքին սինհոդոսական նամակին ի պատասխան գրուած ժողովական թուղթին ներքեւ, ուրիշ եպիսկոպոսներու շարքին (1179): Մեծն Լևոնի թագադրութեան հանդէսին (1199 Յնվր. 6) ներկայ եղող 14 եպիսկոպոսներուն զլուխը

կը կենայ ան, ըստ Ալիշանի՝ կամ անոր համար որ Մամեսիոյ տակաւին կը համարուէր հայոց մայրաքաղաքը, և կամ անոր համար որ քիչ տարիներ յետոյ Դաւիթը կաթողիկոսական աթոռը բարձրացաւ: Այս երկրորդ կարծիքը թիւրքս ասելի հաւանական ըլլայ, քանի որ երկու տասնեակ տարիներ առաջ Կիլիկիոյ մայրաքաղաքը կը համարուէր Տարսուսը (Ընդհանրական, Ն. Շնորհալի, Նորոսաղէմ, էջ 199): Քանի մը տարի յետոյ երբ Լևոն անհամաձայնութիւն ունեցաւ Յովհաննէս Զ. Մեծարարոյ կաթողիկոսին հետ, զայն ուղեց դադրեցնել իր հայրապետական պաշտօնէն և անոր տեղ ընտրեց Դաւիթ Արքակաղեցեցին (1207), որ սակայն օրինաւոր կաթողիկոսներու շարքին չանցաւ, այլ նկատուեցաւ լոկաթոռակից մը:

2. — Յովհաննէս Բաբուն, 1215:

3. — Ներսիս Առաքեալ Արեւադեցի, կը ներկայանայ իբրեւ վերջին ստացող մագաղաթնայ, երկաթադր Աւետարանի մը, զոր 1223ին օրինակած է Սարգիս [Կաւազ] Յովհաննէս, Թովմատ վարդապետի համար, Մամեսիոյ մօտ Թաղվորի վանք Անապատին մէջ. — Բ. Մ. Վ. Կիւլէսէրեան, Կոլոտ, Վիեննա, 1904 էջ 116-7:

4. — Սիոն Եպիսկոպոս (1266), որուն միջոցաւ Արքակաղինի վանքին Աւետարան մը նուէր կուտայ Թորոս քահանայ, փոխարէնը խնդրելով Նախավկայի պատարագը (Սիւ. 253):

5. — Սեփանոս Արեւազ. (+ 1284 Մայիս 16), որուն հարազատը՝ Կոստանդին քահանայ օրինակել կուտայ Աւետարան մը Պօղոս Գրչին (1284):

1292 կամ 93 թուին, Արքակաղինի վանքի միաբաններէն Յովհաննէս ամենիմաստ քահանան կ'ուղէ Աւետարան մը գրել տալ: Բայց հաջիւ թէ մագաղաթը պատրաստած էր, մահը վրայ կը հասնի: Ըստ հոգւոյ և մարմնոյ իր հարազատները և անդակիցները, Ստեփանոս փիլիսոփայ և Գրիգոր քահանայ, կը խորհին իրենց եղբոր փառքը իրագործել: Ուստի անոր պատրաստած նիւթերը առնելով կուգան Սկեռայ: Սակայն անոնց հասնելէն քիչ օրեր յետոյ Ստեփանոս ալ հոգին կ'աւանդէ: Այս անգամ Գրիգոր կը թախանձէ Սկեռացի Ստեփանոս Գրչին, որ հան-

գուցեալներուն փափաքին գոհացում տայ Ս. Աւետարանի ընդօրինակութեամբ Սահ. փոռնոս գրիչը կը կատարէ իւրմէ խնդրուածը հակառակ իր ծերութեան, և գրչութեան արուեստին համար պատշաճ պիտոյքներու պակասութեան. — Յ. Վասպ. Ե. Լ. էջ 111-2:

6. — Կոստանդին, 1306:

7. — Յովհաննէս, որ 1316ին մասնակցեցաւ Ատանայի ժողովին:

8. — Սեփանոս, որ 1332ին Լեոն Դ. Թագաւորին կողմէ դեպքան կը ղրկուի Յովհանն իմ. պապին:

9. — Բարսեղ, 1342:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Արքակաղնի վանքին մէջ մասնաւոր կերպով զարկ տրուած է Հայ եկեղեցւոյ երոժշտութեան մշակման, և Մանուսմունց կոչուած եղանակները ասկէ տարածուած են Կիլիկիոյ և Հայաստանի գանազան կողմերը: Այդ եղանակները կը կրէին այլեայլ յատկանշական անուններ, որոնց թիւը ըստ Ալիշանի եւ թանասունէն աւելի էր (Սիւս. էջ 254): Կոմիտաս վարդապետ Զեռագիրներու քննութեամբ աւելի ճոխացուց այդ ցանկը և եղանակներու թիւը հասցուց 123ի, որոնց ութ ձայներու վրայ դասաւորուած մէկ ցուցակը հրատարակեց, իր սարկաւազութեան օրերուն, Արարատի մէջ (1894, էջ 258-9):

Մանրամունքը դրոց ընտրելագոյն օրինակը կը կոչուէր Վաւնցի (Սիւս, էջ 517): Մանրամունքն հնագոյն Զեռագիր մը, զըրւած 1274ին, Սիւս մայրաքաղաքին մէջ, ցուցակագրած է Կոնիքի (A Cat. of the Arm. Manuscripts in the Brit. Museum, էջ 85, Թ. 40), ուրիշ մը գրուած 1275ին, Սկիւռայ վանքին մէջ. ցուցակագրած է Սիւրմէեան Արքեպս. (Յուցակ Զեռ. Հալէպի, Ա. Հատոր, Թիւ 140): Ատկէ երեք կամ չորս տարի միայն յետոյ, զարձանջ նոյն վանքին մէջ գրուած օրինակ մը յիշուած է Կարենեանց Յուցակին մէջ (Թ. 667):

Հակառակ Արքակաղնի վանքի ստացած մեծ հոշակին, մեզի հասած են հոն փայլող

երաժիշտներէն մէկ երկուքին անունները միայն:

Ա. — Սիմոն Փիլիսոփայ (= երաժիշտ), որ Արքակաղնի վանքին մէջ օրինակած է Աւետարան մը, 1259 թուին (Թորոս Աղար, Բ. էջ 437):

Բ. — Մանուէլ Իմաստուն Երաժիշտ, որ ուսով իւրով բերաւ ինչ և ճառիս ի վանս» (Զարբ. Թարգմ. էջ 472), չորս 1270 թուին:

Ասոնցմէ զատ իբրեւ արչիւնաւոր անձեր ծանօթ են նաեւ

Գ. — Յովհաննէս Սարկաւազ Գրիչ (1223), որ երկաթագիր Աւետարան մը օրինակած է զընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Տիրամօրն, յանապատիս Թագվորի վանք, ընդ հովանեաւ քաղաքին Մամեստիոյ» (Կոլոտ, Կիւէսէրեան, էջ 116-7):

Կիլիկիոյ մէջ Մամեստիա քաղաքին մօտ Թագվորի վանք անունով Անապատ ուրիշ տեղ չէ յիշուած, որչափ որ դիտենք այժմ, ուստի շատ հաւանական կը համարենք որ առկիտ նոյն ըլլայ Արքակաղնի վանքին հետ: Այս նոյնացման ինպատու են արքայ և Թագվոր հոմանիշները, եկեղեցիներուն համանուն ըլլալը և ձեռագրին ժամանակ մը յետոյ Արքակաղնի Առաջնորդին սեփականութիւնը դառնալը:

Դ. — Պողոս Գրիչ եւ Մաղկող (1271-1284), որ հոգ օրինակած է,

1. — Ս. Գր. Լուսաւորչի Ներբողը (1271), գրուած Յ. Ոսկերանի աշակերտ Թէոփիլոսէն և հայերէնի Թարգմանուած Թէոփիստէ անունով հայազէտ յոյն հոռտորէն, Գրիգոր Վկայասէր կաթողիկոսին հրամանով: Պողոս մէկ օրինակ գրած է Արքակաղնի վանքին, և երկրորդ մըն ալ Ակնիքի համար (Զարբ. Հայկական Թարգմանութիւնք Նախնեաց, Վեհապիկ, 1889, էջ 472):

2. — Աւետարան մը օրինակած և Նկարագրող և շքեղորէն, 1284ին, Կոստանդին քահանայի հրամանով (Սիւրմ. Ա. Հատոր Թ. 22):

Ն. Վ. ԵՈՒԱԿԱՆ